

عَنْصَل (اسْقِيل)

غلامرضا امین*، محبوبه بزرگی، محبوبه خاتم ساز، بهزاد ذوالفقاری، روجا رحیمی، آزاده رییس دانا، محمدرضا شمس اردکانی، میثم شیرزاد، امیرمهدی طالب، عبدالعلی محقق زاده، سمیه اسماعیلی، فاطمه فرجامند

شاخه گیاهان دارویی، گروه طب اسلامی و طب سنتی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

چکیده

عَنْصَل گیاهی متعلق به خانواده مارچوبه است که با نامهای مختلفی نظیر "اسْقِيل" و "بصل الفَار" در طب سنتی ایران شناخته شده است. در طب سنتی ایران از دو نوع عَنْصَل "سفید" و "سرخ" نام برده شده است. در این مقاله سعی شده تا نمونه عَنْصَل موجود در بازار دارویی ایران با مطالب مربوط به ماهیت آن در کتب طب سنتی تطبیق داده شده و نام علمی آن تعیین گردد. نتیجه اینکه گیاه اسْقِيل و یا عَنْصَل ذکر شده در منابع طب سنتی با گیاه *Drimiamaritima* (L.) Stearn مطابق دارد. آنچه به عنوان قسمت دارویی از این گیاه پذیرفته شده است پیازهای سفید آن می‌باشد. در ایران نیز آنچه در بازار دارویی عرضه می‌شود پیازهای سفید برداشت شده از نواحی مختلف است.

تاریخ دریافت: دی ۹۴
تاریخ پذیرش: فروردین ۹۵

کلید واژه‌ها:

مقدمه:

از جنس *Drimia* در دنیا ۱۶۰ گونه معرفی شده که ۹۹ گونه آن معتبر است و بقیه *Synonym* هستند یا معتبر شناخته نشده اند. از ایران فقط یک گونه *Drimiamaritima* به صورت وحشی وجود دارد که در استانهای جنوبی و گاهی در جنگلهای بلوط غرب ایران دیده شده است. این گونه قبلا در ایران با نام *Urgineamaritima* (L.) Baker شناخته می‌شده است. از این گونه ۵ واریته و زیرگونه در دنیا معرفی شده که همگی *Synonym* قرار گرفته اند.

اسامی مترادف معتبر این گونه که در اندکسکیو (Index Kew) ذکر شده به صورت زیر می‌باشد:

Charybdis maritima (L.) Speta
Ornithogalum anthericoides (Poir.) Link ex Steud.
Ornithogalum maritimum (L.) Lam.
Ornithogalum squilla Ker Gawl.
Scilla anthericoides Poir.
Scilla lanceolata Viv.
Scilla maritima L.
Scilla serotina Schousb.
Squilla anthericoides (Poir.) Jord. & Fourr.

Squilla insularis Jord. & Fourr.
Squilla littoralis Jord. & Fourr.
Squilla maritima (L.) Steinh.
Squilla sphaeroidea Jord. & Fourr.
Urginea anthericoides (Poir.) Steinh.
Urginea insularis (Jord. & Fourr.) Grey
Urginea littoralis (Jord. & Fourr.) Grey
Urginea maritima (L.) Baker
Urginea sphaeroidea (Jord. & Fourr.) Grey

سیری در منابع گذشته:

پیاز عَنْصَل توسط رومیان، سوریها و احتمالاً مصریان باستان شناخته شده بوده است و نشانه‌هایی وجود دارد که این گیاه برای درمان اِدم به عنوان درمان جانشین جراحی، مورد استفاده قرار می‌گرفته است (۱). بقراط و پلینی به آن اشاراتی داشته‌اند و دیوسکوریدوس ضمن اشاره به روش فراوری آن، پخته آن را برای مصرف توصیه کرده است و تأکید می‌کند اگر به خوبی نپزد می‌تواند آسیب رسان باشد (۲).

استفاده از عنصل سابقه‌ای طولانی در طب سنتی اقوام مختلف دارد. در پایروس اِبرس ۲ به فرمولاسیون‌هایی اشاره

شده که یکی از اجزای آنها غُصْل است (۳). دانش استفاده از غُصْل به یونانیان انتقال داده شده و اکثر دانشمندان یونانی این گیاه را می‌شناخته اند (۴).

به گفته ابن سینا غُصْل را از آن جهت بَصَل الفَار می‌گویند که کشنده موش است (۵). پیاز موش و پیاز دشتی نام‌های فارسی این گیاه می‌باشد. طبع غُصْل گرم و خشک است. پیاز این گیاه نسبت به برگ و دانه های آن از نظر پزشکی بسیار با اهمیت تر است به همین دلیل بیشتر از سایر اجزای گیاه در منابع شرح داده شده است. پیاز غُصْل گلابی شکل است و بعضی از عطاران وزن آن را تا پنج رطل ۳ نیز ذکر کرده اند (۶-۸). به گفته حکیم جرجانی بهترین نوع پیاز غُصْل نوعی است که بسیار بزرگ یا بسیار کوچک نباشد چون رطوبت و یا خشکی زیادی خواهد داشت و نوع میانه و معتدل در اندازه بهترین نوع غُصْل است (۱۰). در برخی از کتب طب سنتی اشاره شده که پیاز غُصْل در دو رنگ سفید و سرخ یافت می‌شود (۹ و ۱۱). بسیاری از مؤلفین به غُصْل سرخ اشاره نکرده‌اند با این حال بیان کرده اند که نوعی از غُصْل جهت مصارف درمانی مناسب‌تر است که سفید و درخشان و به رنگ مروارید باشد و نوع دیگر این گیاه برای درمان مورد استفاده قرار نمی‌گیرد (۸ و ۱۲). در هنگام استفاده از این پیاز باید از بخش داخلی آن استفاده نمود و بخش خارجی را کنار گذاشت (۸). در کتب طب سنتی پیشنهاد شده که بعد از آن که پیاز از خاک خارج شد ساقه آن از درون پیاز بیرون کشیده شود و به وسیله یک پارچه شعله ور بر محل خارج شدن ساقه، داغ نهاده شود تا قوت دارو حفظ شود. برگ پیاز غُصْل را به برگ سوسن، زنبق یا نرگس شبیه دانسته‌اند با این تفاوت که از آنها بلندتر و پهن تر است. به دلیل وجود رطوبت فضلیه زیاد برگها از پیاز رویش می‌یابند و مدت زمان زیادی باقی می‌مانند و تا هنگامی که پیاز در خاک است با خشک شدن برگ‌های قدیمی، برگ‌های تازه سبز می‌شوند و افزاشته می‌گردند و برگ‌های خشک بر روی زمین پخش می‌شوند (۸) ساقه آن توپر و سبزی مایل به زرد ذکر شده است (۷) ساقه نزدیک ریشه کمی پهن است و بر سر آن گل‌های سفید طولانی قرار دارد و وسط گلها سفید است. این گیاه در زمستان سبز می‌ماند (۷).

در منابع معتبر سنتی نام های متفاوتی برای غُصْل ذکر شده که مهم ترین آنها به شرح زیر است:

بَصَل الغُصْل، اِشْقیل، غُصْلان، اسْقیل، اِصْقال، پیاز دشتی، پیاز موش، بَصَل الفَار، موشان پیاز (۵-۹ و ۱۴)

یکی از مواردی که در شرح گیاه غُصْل همیشه مورد توجه حکمای طب سنتی بوده عدم استفاده از گیاه به فرم خام در داروهای خوراکی است و به این منظور روش‌های گوناگونی برای فرآوری غُصْل استفاده می‌شده است. یکی از روش‌های استفاده از غُصْل تهیه سرکه آن بوده که تا امروز نیز متداول‌ترین راه استفاده از این گیاه است. در روشی که در حال حاضر به کار می‌رود و در برخی منابع به آن اشاره شده غُصْل تازه در سرکه جوشانده می‌شود (۱۳). علاوه بر این روش، در منابع طب سنتی راهکارهای دیگری نیز جهت تهیه سرکه غُصْل پیشنهاد شده است. در برخی از این روش‌ها پیاز غُصْل به صورت تازه و گاهی پس از خشک کردن در ظرفی سفالی و در بسته به مدت ۴۰ یا ۶۰ روز و گاهی تا شش ماه باقی می‌ماند و سپس سرکه آن مصرف می‌شده است.

از دیگر روش‌های فرآوری غُصْل می‌توان به تشویه آن در خمیر یا گِل اشاره کرد. به این نحو که پیاز غُصْل را درون لایه‌ای از خمیر به خصوص خمیر تهیه شده از آرد گیاه کرسنه و یا درون لایه‌ای از گِل قرار می‌دادند و سپس درون اجاق یا تنور آن را می‌پختند. پس از پخته شدن خمیر یا خشک شدن گِل، پیاز را از درون آن خارج می‌کردند و برای درمان به کار می‌بردند. آب‌پز کردن گیاه همچنین خیساندن پیاز خشک شده در شراب یا روغن زیتون از دیگر روش‌های فرآوری گیاه بوده است (۸).

مشخصات گیاهشناسی:

نام علمی: *Drimiamaritima(L.)Stearn*

نام تیره: مارچوبه (*Asparagaceae*)

نام انگلیسی: *Squill, Sea onion*

گیاهی است با پیاز درشت، حدود ۲۰ سانتیمتر قطر، و یک کیلوگرم وزن و گاهی بیشتر تا ۳/۵ کیلو هم ذکر شده، تقریباً کروی با فلس‌های کاغذی قهوه‌ای در خارج، تا نیمه از سطح

آمده است که بن دندان سخت کند و بوی دهان خوش کند (۱۶).

موارد مصرف امروزی:

کاربرد انواع فراورده های استاندارد شده پیاز عنصل (پودر خشک، عصاره و یا تتور آن) در نارسایی قلبی I و II بر اساس طبقه بندی NYHA 9، آریتمی و مشکلات عصبی قلب تأیید شده است. گلیکوزیدهای قلبی (مشتقات بوفادی انولیدها) سبب بروز اثر کرونوتروپیک منفی و همچنین اینوتروپیک مثبت روی ظرفیت کار عضله قلب که در نهایت اثر کلی کاهش عملکرد قلب را در پی دارد و از طرف دیگر موجب کاهش پرفشاری دیاستولیک بطن چپ و نیز پرفشاری پاتولوژیک وریدها می گردد،

از نکات قابل ملاحظه در استفاده از این گیاه و فراورده های دارویی حاوی آن، موارد منع مصرف در انسداد دهلیزی بطنی درجه ۲ یا ۳، هیپرکلسمی، هیپوکالمی، کاردیومیوپاتی هیپرتروفیک، سندروم سینوس کاروتید، تاکیکاردی بطنی و آنوریسم آئورتی قفسه سینه (یا سندروم WPW) ۱۰می باشد. علاوه بر این همچون سایر فراورده های دارویی حاوی گلیکوزیدهای قلبی باید به تداخلات دارویی و مصرف بیش از حد این گیاه (یا فراورده های حاوی آن) دقت کافی نمود (۱۷).

نتیجه گیری:

در منابع طب سنتی گیاه عنصل با نام‌هایی نظیر اسقیل و بصَل الفار شرح داده شده است. در این مطالعه توضیحات ذکر شده در مورد گیاه عنصل در طب سنتی و کتب گیاه‌شناسی جدید مورد بررسی قرار گرفت. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که گیاه اسقیل و یا عنصل ذکر شده در منابع طب سنتی با گیاه *Drumimmaritima (L.) stearn* مطابقت دارد. آنچه به عنوان قسمت دارویی از این گیاه پذیرفته شده است پیازهای سفید آن می‌باشند (۱۸). در ایران نیز آنچه در بازار دارویی عرضه می‌شود پیازهای سفید برداشت شده از نواحی مختلف است. البته هر چند در مقالات منتشر شده عنصل به خصوص نوع سفید در برخی موارد فاقد سمیت بوده (۱۹) اما همچنان به

زمین خارج شده است. برگهای قاعده ای زود آفت، طویل با حدود یک متر طول، نیزه ای، سبز تیره یا سبز-آبی (glauce)، چرمی و با حاشیه ساده است. دُمگل آذین که بعد از خشک شدن برگها ظاهر می شود، خوشه ای منفرد بوده و قرمز رنگ است و کرکهای قرمز ارغوانی داشته و ارتفاع آن حدود ۲-۱/۵ متر می شود. گل‌های نر-ماده با پایک ارغوانی و ستاره ای شکل به قطر حدود ۱/۵ سانتیمتر بوده و در هر گل آذین تقریباً ۱۰۰-۵۰ گل دارد. گل‌ها دارای ۶ کاسبرگ سفید رنگ بوده که گاهی یک رگه قرمز طولی در وسط دارد. پرچم ها ۶ عدد می باشد. تخمدان سه برچه ای است. میوه کپسول و ۲-۱ سانتیمتر طول دارد.

این گونه سابقاً در تیره *Liliaceae* و سپس در تیره *Amaryllidaceae* قرار داشته و اخیراً در سال ۲۰۰۹ توسط Stearn در تیره *Asparagaceae* قرار گرفته است (۱۵).

پراکنش در جهان و ایران: سواحل سنگی و صخره ای، به خصوص در حاشیه مدیترانه، جنوب اروپا، جنوب غربی آسیا و شمال آفریقا است. در ایران در سواحل خلیج فارس و در جنگلهای بلوط زاگرس می روید (۱۵).

موارد مصرف در طب سنتی

طبیعت این گیاه در آخر سوم گرم و خشک (۷) عنوان شده است. در دوم خشک نیز گفته اند (۶). منابع کهن طبی این پیاز را دارای رطوبت فضلیه، مدر بول و قاعده آور می دانند. همچنین آمده است که رطوبت محرقه (سوزاننده) دارد و پوست را زخمی می کند (۶، ۱۴). برای این گیاه در بیماری بخش های مختلف بدن اثرات درمانی ذکر شده است. از بیماری های دماغی می توان به انواع سردرد، صرع، مالیخولیا، انواع فلج و ورم سرد مغز اشاره کرد (۶، ۷). پیاز عنصل همچنین در بیماری های ریوی و گوارشی واجد اثرات درمانی است. این دارو در تنگی نفس، سرفه مزمن، خشونت ریه و بیماری ربو کاربرد دارد. عنصل می تواند باعث تقویت معده و هاضمه شده، تخلیه معده را تسریع نماید. در بزرگی طحال مفید است (۱۴). این دارو همچنین می تواند در درد مفاصل، عرق النسا و نقرس مفید واقع شود. اسقیل به صورت موضعی در داء الثعلب و داء الحئیة موثر است (۱۴). درباره سرکه ی آن

می دهد، "داء التَّعَلَب" نامیده اند. (فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران).

۸ . داء الحَيَّة: بیماری مار، مانند داء التَّعَلَب است، با این تفاوت که تنها به مو و ریش آن منتهی نمی شود، بلکه حالتی مانند پوست اندازی مار در پوست نازک بدن ایجاد می کند. در اثر داء التَّعَلَب و داء الحَيَّة موی بدن بریزد و فساد در جلد پدید آید. فرق بینهما آن است که اگر با وجود تفرح جلد و سقوط موی، پوست باریک همچون پوست مار نیز از آن محل جدا شود، آن را "داء الحَيَّة" گویند و اگر پوست منسلخ نگردد، "داء التَّعَلَب" خوانند (فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران).

۹ . NYHA (New York Heart Association): انجمن

متخصصین قلب نیویورک

۱۰ . WPW (Wolff Parkinson White): نوعی آریتمی (بی نظمی در ضربانات قلب) است که موجب افزایش تعداد انقباضات بطنی با منشاء فوق بطنی می شود.

علت وجود ترکیبات گلیکوزید قلبی خطر بروز عوارض جانبی همواره محتمل خواهد بود. از میان روش های به کار گرفته شده برای فرآوری عنصل تهیه سرکه عنصل جالب توجه است. چرا که بر اساس تحقیقات انجام شده ترکیبات سمی در محیط اسیدی حذف می شوند.

حتی در صورت عدم سمیت عنصل، حذف ترکیبات گلیکوزید قلبی توسط سرکه می تواند منجر به کاهش عوارض جانبی احتمالی گردد. در هر حال به هنگام تجویز عنصل و سرکه آن و یا هر فرآورده دیگری که از این گیاه تهیه می شود باید علائم مسمومیت مانند کاهش اشتها، تهوع، اسهال و ریتم نامنظم قلب توسط پزشک و داروساز به بیمار گوشزد گردد.

پی نوشتها:

- ۱ . شاخص کیو (Index Kewensis): فهرست اسامی علمی گیاهان دانه دار در سطح جنس و گونه که توسط باغ گیاه شناسی سلطنتی لندن منتشر می شود. (ویکی پدیا)
- ۲ . پاپیروس اِبرس (Ebers): دست نوشته مصریان مربوط به ۱۵۵۰ سال پیش از میلاد
- ۳ . رطل : واحد وزن حدودا معادل ۴۰۹/۳۱۶۲۷ گرم (دارونامه طوبا)
- ۴ . ربو: به تازی دشخواری (دشواری) دم زدن را گویند. (ذخیره خوارزمشاهی).
- ۵ . ساقه در واقع همان دم گل آذین می باشد. (خانم مهندس خاتم ساز)
- ۶ . عِرْقُ النَّسَا: از جمله دردهای مفاصل است که از مفصل سُرین شروع شده، سپس از پشت بر ران پایین می آید، ممکن است تا زانو و قوزک پا هم امتداد یابد و هرچه مدتش طولانی تر شود، بیشتر پایین می آید. (فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران).
- ۷ . داء التَّعَلَب: بیماری روباه، بیماری است که در آن ماده ردیبه ای در پوست و رویشگاه های مو (در سر و ابرو و موی و صورت) ساکن می شود. در نتیجه با خوردن ریشه ی مو آن را فاسد می کند و نمی گذارد غذا به ریشه های مو برسد. این حالت را به سبب اینکه در روباه ها هم روی

References:

1. Norn S, Kruse PR. Cardiac glycosides: From ancient history through Withering's foxglove to endogenous cardiac glycosides. *Dan MedicinhistArbog*. 2004;119-32.
2. J Stannard. Squill In Ancient and Medieval Materia Medica, With Special Reference to its Employment for Dropsy. *Bull N Y Acad Med*. 1974 Jun; 50(6): 684-713.
3. Stoll A. Sur les substances cardiotoniques de la scille maritime (*Scillamaritima L*). *Experientia* 1954; 10:282-297.
4. Aliotta G, De Santo NG, Pollio A, Sepe J, Touwaide A. The diuretic use of *Scilla* from Dioscorides to the end of the 18th century. *J Nephrol* 2004;17(2): 342-347
5. ابوعلی سینا. القانون فی الطب. بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات ۱۴۲۵. کتاب اول. ص ۳۵۳
6. عقیلی خراسانی، سید محمد حسین. مخزن الادویه. تصحیح: شمس اردکانی، محمد رضا. رحیمی، روجا. فرجامند، فاطمه. اندیشه ظهور، تهران، ۱۳۸۹. ص ۱۴۶-۱۴۷.
7. تنکابنی، سید محمد حسین: تحفه المؤمنین. تصحیح: رحیمی، روجا. شمس اردکانی، محمد رضا. فرجامند، فاطمه. مؤسسه نشر شهر، تهران، ۱۳۸۶. ص ۴۳-۴۲.
8. قرشی، ابن نفیس: الشامل فی الصناعات الطبیه. انتشارات دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ۱۳۸۷. ص ۳۳۱-۳۵۱.
9. بیرونی، ابوریحان. الصیدنه فی الطب. تصحیح: زریاب، عباس. تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۰. ص ۵۰-۵۱
10. جرجانی، سید اسماعیل. ذخیره خوارزمشاهی. گرد آوری: تاج بخش، حسن. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. ج ۱. ص ۴۱۷
11. مجوسی، علی بن عباس. کامل الصناعات الطبیه. قم: انتشارات جلال الدین، ۱۳۸۷. ج ۳. ص ۱۳۴.
12. رازی، بهاء الدوله. خلاصه التجارب. تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۸۲. ص ۵۷۳
13. عقیلی خراسانی، سید محمد حسین: قرابادین کبیر. دانشگاه علوم پزشکی ایران. مرکز مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل. ۱۳۸۷. ص ۶۲۰
14. هروی، موفق بن علی. الابنیه عن حقائق الادویه (روضه الانس و منفعت النفس). تهران: انتشارات دانشگاه تهران. چاپ اول، ۱۳۴۶. ص ۵۳
15. <http://www.kew.org/science-conservation/plants-fungi/drimia-maritima-maritime-squill>
16. تاج بخش، حسن. فرهنگ کتاب اغراض الطبیه و المباحث العلانیه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. ۱۳۸۴. ص ۶۱۳
17. امامی ا. و همکاران. کتاب مرجع گیاهان دارویی. مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران. جلد دوم. صص ۶-۱۴۳، ۱۳۹۲
18. British Pharmacopoeia. 2012. P.3641
19. Bozorgi M, Amin Gh, Shekarchi M, Rahimi R. Medicinal Plants of the Genus *Drimia*: a Review on Traditional Uses, Phytochemistry, Pharmacology and Toxicology. *J Tradit Chin Med*. 2015. In press